

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУВЕРЕННИХ ПРАВ НАРОДУ

MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE SOVEREIGN RIGHTS OF THE PEOPLE

Мачарашвілі Р.Б., аспірант

кафедри міжнародного та європейського права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

У статті досліджуються сучасні підходи до розуміння суверенних прав народу. Встановлено, що поняття «суверенних прав народу» визначається як невичерпні права, якими володіє суверен (народ), сфера реалізації яких може бути обмеженою, однак лише в тому обсязі, котрий він вважає для себе доцільним і потрібним, у межах, визначених Конституцією України. Визначено, що суверенні права народу тлумачаться в актах універсального міжнародного права ООН, її спеціалізованих установах, інших універсальних інструментах, актах регіональних міжнародних організацій, рішеннях міжнародних судових органів, звичаєвих нормах міжнародного права, авторитетних доктринальних матеріалах, а також двосторонніх міждержавних угодах і рішеннях національних верховних і конституційних судів. З'ясовано, що повнота та невичерпність суверенних прав є притаманною лише суверенній державі. Встановлено, що перелік суверенних прав є необмеженим у зв'язку з тим, що за своєю юридичною сутністю суверенні права народу невичерпні і надають своєму народу широку свободу у виборі шляху в процесі самовизначення та розвитку своєї державності. З'ясовано, що суверенна держава володіє повнотою суверенних прав, що не вимагають санкціонування з будь-якої сторони і не вимагають доказів, якщо встановлено, що держава має суверенітет, що свідчить про презумпцію невичерпності суверенних прав щодо суверенної держави. В результаті аналізу чинного законодавства України та інших країн, міжнародних документів відзначаємо наступні суверенні права народу, до основних яких належать: право законотворчості, яке народ делегує парламенту; право встановлювати та видозмінювати конституційний лад; право на законні форми протесту; право на володіння, користування і розпорядження національним багатством; право змінювати територію власної держави; право первинної легітимації влади. Встановлено, що для того, щоб держава була суверенною, необхідно провести закріплення на конституційному рівні її суверенних прав.

Ключові слова: суверенні права, народ, суверенна держава, міжнародний документ, законодавство України.

The paper studies the modern approaches to understanding the sovereign rights of the people. It was established that the concept of "sovereign rights of the people" is defined as inexhaustible rights possessed by the sovereign (the people), the sphere of realization of which may be limited, but only to the extent that he considers appropriate and necessary for himself, within the limits defined by the Constitution. It was determined that the sovereign rights of the people are interpreted in the acts of universal international law of the UN, its specialized institutions, other universal instruments, acts of regional international organizations, decisions of international judicial bodies, customary norms of international law, authoritative doctrinal materials, as well as bilateral intergovernmental agreements and decisions of national supreme and constitutional courts. It has been clarified that the completeness and inexhaustibility of sovereign rights is inherent only to a sovereign state. It was established that the list of sovereign rights is unlimited due to the fact that the sovereign rights of the people are inexhaustible in their legal essence and give their people wide freedom in choosing a path in the process of self-determination and development of their statehood. It was found that a sovereign state possesses the full range of sovereign rights, which do not require authorization from any side and do not require evidence, if it is established that the state has sovereignty, which indicates the presumption of inexhaustibility of sovereign rights in relation to a sovereign state. As a result of the analysis of the current legislation of Ukraine and other countries, international documents, we note the following sovereign rights of the people, the main ones of which include: the right of law-making, which the people delegate to the parliament; the right to establish and amend the constitutional system; the right to legal forms of protest; the right to own, use and dispose of national wealth; the right to change the territory of one's own state; the right of primary legitimation of power. It was established that in order for the state to be sovereign, it is necessary to consolidate its sovereign rights at the constitutional level.

Key words: sovereign rights, people, sovereign state, international document, legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. З-за сучасних умов розуміння суверенних прав народу набуває важливого значення, оскільки на початку ХХІ ст. відбулося здійснення інтенсивного розвитку світових глобалізаційних процесів між державами, що вносить відповідні корективи у всі сфери життя суспільства. З огляду на це, однією з найбільш гострих і дискусійних проблем в міжнародному та національному праві являється визначення сутності суверенних прав народу і повноти суверенних прав держави, адже їх наявність є обов'язковою та найважливішою ознакою кожної держави.

Дослідження сутності суверенних прав народу у сучасному міжнародному та національному праві має важливе значення, що спричинено тим, що суверенні права народу являються важливою ознакою загальносоціального і територіального суб'єкта, що охоплює все населення держави чи групи взаємопов'язаних держав, відображає її органічну характеристику, самодостатність, рівність і незалежність. Суверенні права народу являються однією з найдієвіших політичних гарантій територіальної цілісності, недоторкваності державних кордонів, дотримання прав і свобод людини та громадянина, створених державою та забезпечених міжнародно-правовими засобами, тому актуальним являється розгляд сучасних підходів до розуміння суверенних прав народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику сучасних підходів до розуміння суверенних прав народу досліджує значна кількість науковців. Зокрема, наукові праці В. І. Ковтуна, У. І. Кузенка, Є. Б. Кубка, М. Т. Гаврильцива, Г. Ю. Лук'янова, В. М. Корчака, Н. В. Неліни, Ю. В. Волошина, О. В. Щербанюка присвячені аналізу дослідження сутності суверенних прав народу в міжнародному та національному праві з-за сучасних умов.

Мета статті є дослідження сучасних підходів до розуміння суверенних прав народу. Для досягнення мети визначено наступні завдання: визначити сутність поняття «суверенні права народу»; проаналізувати характерні ознаки суверенних прав народу. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Права народу, як суверенна вищої соціальної спільноти не мають будь-яких юридичних обмежень. Оскільки право здійснює далеко не всі регулювання, а тільки найбільш важливі суспільні відносини, в регламентації в кінцевому рахунку яких зацікавлений сам народ. Отже, досить значна частина науковців правників визнають народ суб'єктом правових відносин.

Науковці відзначають, що народ може бути як суб'єктом «установчих» правовідносин, виступаючи суве-

ренним носієм влади і реалізуючи її основним чином через представницькі органи, так і «конкретних» правовідносин, реалізуючи народовладдя безпосередньо, наприклад, у формі референдуму [1].

Науковці відзначають, що специфічною ознакою народу, як суб'єкта конституційних правовідносин, являється те, що народ як і інші суверенні народи має переважно природні права у всіх сферах суспільних відносин, котрі до того ж майже не обмежені чинним законодавством. Оскільки у політичній сфері народ, як носій суверенітету і єдине джерело влади, має право на формування держави (право на самовизначення), право встановлювати і змінювати конституційний лад, встановлювати ази місцевого самоврядування, право легітимізувати діяльність будь-якої чисельності політичних партій і громадських організацій, право на будь-які форми безпосередньої демократії: вибори, референдуми, мирні збори, демонстрації, мітинги, революції та інші форми прямого народовладдя, за винятком обмежень, прямо встановлених Конституцією України.

Комплекс суверенних прав народу визначає зміст його правосуб'єктності, встановлює його конституційно-правовий статус. Проте мати права і реалізувати їх у реальних правовідносинах – не являється одним і тим самим. Науковці вважають, що питання про належність народу суверенних прав не можна поєднувати з проблемою форм і способів їх імплементації. Виступаючи суб'єктом суверенних прав, народ не зобов'язаний в усіх випадках безпосередньо самостійно реалізувати власні права, бути суб'єктом конституційних правовідносин. Для реалізації суверенних прав народу формуються інститути представницької та безпосередньої демократії, тому при імплементації конституційної правосуб'єктності народ виступає суб'єктом не лише безпосередньо, а й головним чином в особі конкретних носіїв – державних органів та інших суспільно-політичних інститутів [2, с. 183].

Враховуючи специфічні ознаки предмету та методу правового регулювання конституційного права варто відзначити два структурних типи правовідносин за участю народу [3]. По-перше, це правовідносини між народом і державою (її державними органами, громадськими організаціями) загального характеру, котрі проявляються на базі конституційних норм – принципів. Юридичною особливістю даних правовідносин являється належність народу суверенних прав як суб'єктивних прав особливого виду без детальної регламентації обов'язків іншої сторони.

До даного типу правовідносин відносять загальні правові зв'язки між народом і державою (наприклад, у відповідності до статті 11 Конституції України [4] держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності всіх корінних народів, тобто держава визнає головні природні права національних і етнічних спільнот; у відповідності до статті 13 Конституції України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, котрі знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, включно морської економічної зони являються об'єктами права власності народу).

Затверджуючи відповідні соціальні можливості народу, його суверенні права, норми-принципи не вказують, як правило, на іншу сторону даних правовідносин. Механізм єдності прав і обов'язків «спрацьовує» з-за даних кондицій однак в специфічній формі, коли імплементація прав народу загалом асекується обов'язками його громадян, а також держави і її органів [4]. По-друге, правовідносини між народом і державою, юридичний контекст котрих конкретизовано в чітко встановлених нормах об'єктивних правах і обов'язках громадян, з однієї сторони, держави і її органів – з іншої. Зазначена категорія правовідносин взаємопов'язана із формами безпосереднього народо-

владдя і проявляється, зокрема, між народом і державою в ході формування представницьких органів державної влади, а також при проведенні всенародного голосування по законопроекту – референдуму.

Діалектична єдність загальних і конкретних правовідносин з-за участі народу як єдиного носія верховної влади являється досить важливою ознакою правового регулювання суспільних відносин. Даний взаємозв'язок, на нашу думку, має більш конкретні ознаки та проявляється в тому, що конституційна правосуб'єктність народу визначається юридичною природою його суверенних прав і визначає зміст принципу народного суверенітету в конституційному праві. Зовнішні способи конституційного забезпечення суверенних прав народу, його конституційна правосуб'єктність взаємопов'язані з головними юридичними характерними ознаками, логікою конституційно-правового регулювання. Визначальні риси та характерні ознаки конституційного регулювання, в свою чергу, спричинені предметом правового регулювання, тобто суспільними відносинами, в яких дістає відображення суверенітет народу.

Також правосуб'єктність народу виступає як державно-правове явище, котре нерозривно взаємопов'язане із волею держави, що проявляється у нормах права. Тому правосуб'єктність народу зобов'язана не обмежувати сферу імплементації суверенітету народу, а формувати міцну юридичну базу для найбільш повного вираження народом власних суверенних прав.

В актах універсального міжнародного права ООН, її спеціалізованих установах, інших універсальних інструментах, актах регіональних міжнародних організацій, рішеннях міжнародних судових органів, звичаєвих нормах міжнародного права, авторитетних доктринальних матеріалах, а також двосторонніх міждержавних угодах і рішеннях національних верховних і конституційних судів стосовно тлумачення норм міжнародного права розглядаються поняття, статус і суверенні права народу. В таблиці 1. відображено сучасні підходи до розуміння міжнародними та вітчизняними науковцями поняття «суверенні права народу».

Отже, найбільш прийнятним вважаємо трактування поняття «суверенних прав народу» як невичерпних прав, котрими володіє суверен (народ), сфера реалізації котрих може бути обмеженою, однак лише в тому обсязі, котрий він вважає для себе доцільним і потрібним, у межах, визначених Конституцією України або конституцією іншої країни. Науковці класифікують наступні групи суверенних прав:

- 1) повноваження з управління держави в цілому;
- 2) повноваження у сфері представництва держави у ендогенних і екзогенних відносинах;
- 3) повноваження з визначення статусу диференційованих суб'єктів правовідносин і здійснення контролю за його додержанням даного статусу.

Повнота та невичерпність суверенних прав є притаманною лише суверенній державі, однак державний суверенітет формує беззаперечну презумпцію повноти суверенних прав, повновладдя, неподільності та незалежності держави.

Незалежність як складова державного суверенітету проявляється у тому, що держава як суверен самостійно встановлює і реалізує власні внутрішні та зовнішні функції поза впливом влади інших держав. Згідно з нормами міжнародного права, кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав і діяти у вирішенні зовнішніх справ не на шкоду їхньої незалежності [12, с. 16].

Перелік суверенних прав є необмеженим у зв'язку з тим, що за своєю юридичною сутністю суверенні права народу невичерпні і надають своєму народу широку свободу у виборі шляху в процесі самовизначення та розвитку своєї державності. Міжнародно-правове закріплення норми про повноту суверенних прав держави міститься

Сучасні підходи до розуміння поняття «суверенні права народу»

Науковці	Трактування поняття
Неліна Н. В. [2]	процес матеріалізації як в основних (конституційних) правах, свободах і обов'язках громадян, із яких і формується народ, так і в правах держави та її органах суб'єктивні права особливого виду права, які матеріалізуються як в базових (конституційних) правах, свободах і обов'язках громадян, із яких і складається народ, так і в правах держави та її органів
Конституція України [4]	право народу на владу, яка передбачає можливість змінювати конституційний лад держави виключно народом і забороняє узурпацію державної влади будь-яким органом чи посадовою особою держави, а також громадянами
Волошина Ю. В. [5]	право верховне, виключне, що належить відповідному суб'єкту і не належить нікому іншому, яке в деяких випадках може делегуватися іншим суб'єктам, але їхній носій зберігає стосовно них верховенство
Ковтун В. І. [6, с. 55]	невичерпні права, котрими володіє суверен (народ), сфера реалізації котрих може бути обмеженою, однак лише в тому обсязі, котрий він вважає для себе доцільним і потрібним, у межах, визначених Конституцією України
Юридичний словник [7]	право, яким володіє народ, яке дозволяє їм діяти на благо держави та так, як він вважає за потрібне
ООН [8]	права всіх держав вільно розпоряджатися своїми природними багатствами та ресурсами у відповідності до своїх національних інтересів
Кофі А. [9]	фундаментальна свобода кожної людини, яка закріплена в статуті ООН і міжнародних договорах
Форухі М., Мораді М. [10]	визнане право суб'єкта, яке іноземні суб'єкти називають «національною державою», для застосування влади над людьми, які проживають у межах певної землі
Огляд населення світу [11]	право народу на один централізований уряд, який має повноваження керувати певною географічною територією

в «Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН» [13], де відзначено, що будь-яка держава користується правами, які притаманні відповідному суверенітету.

Таким чином, суверенна держава володіє повнотою суверенних прав, що не вимагають санкціонування з будь-якої сторони і не вимагають доказів, якщо встановлено, що держава має суверенітет. Такий зв'язок між суверенними правами надає здатність мовити про презумпцію невичерпності суверенних прав щодо суверенної держави.

З урахуванням положення стосовно суверенних прав народу, які матеріалізуються як в базових (конституційних) правах, так і в правах держави та її органів, відбувається наповнення відповідним змістом тези про те, що «народ – джерело правоздатності органів держави, громадських організацій і окремих осіб».

Поєднання інститутів безпосередньої і представницької демократії має вагомий сенс для механізму імплементації суверенних прав народу, а недооцінення форми прямого народовладдя спричинює заперечення можливості народу бути не лише безпосереднім суб'єктом конституційного права, а й суб'єктом конституційно-правових відносин [2].

Суверенні права народу не зводяться лише до виборчого права, права доручення певним особам реалізовувати ті чи інші функції та права законотворчості. У відповідності до ч. 3 ст. 5 Конституції України здійснено розширення переліку суверенних прав народу, зокрема: «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

Дане конституційне положення визначає ще одне досить важливе суверенне право народу — право визначати і змінювати конституційний лад, що підтверджується п. 1 ст. 85 Конституції України, яка не передбачає права Верховної Ради України на прийняття Конституції України, а також ст. 156 Конституції України, у відповідності до якої законопроект про внесення змін до розділів, які визначають засади конституційного ладу в Україні, після його прийняття у Верховній Раді України має затверджуватись всеукраїнським референдумом [14, с. 32].

Тому, для реального забезпечення реалізації суверенітету народу необхідно, щоб Конституція України та деякі інші конституційні закони (наприклад, закони про вибори народних депутатів та президента) перед їх підписанням

Президентом України виносились на всенародне обговорення, оскільки народ самостійно повинен визначати базові підвалини власного політико-правового існування.

Важливим правом в системі суверенних прав народу являється право формування складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке реалізується шляхом виборів [15, с. 11-12]. Таким чином, принцип народовладдя можна звести до наступних положень, де народ визначається єдиним джерелом верховної влади в державі; публічна влада існує виключно в його інтересах; народу належить верховне право розв'язання найважливіших питань державного та суспільного життя, формування органів публічної влади, котрі виконуватимуть функції політичного управління, а також право контролю за їх діяльністю.

Закріплення в Конституції України суверенітету народу говорить про побудову системи держави і права в нашій країні на базі доктрини природних та невідчужуваних прав людини. Отже, український народ делегував частину власної природної свободи на користь державної влади та наділив державу повноваженнями вимагати від кожного індивіда реалізацію дій та рішень органів державної влади в межах, визначених українським народом в Конституції України, яким спричинена визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя [16].

Таким чином, для того, щоб держава була суверенною, потрібно провести закріплення на конституційному рівні її суверенні права, через те, що вони являються базою юридичної конструкції суверенітету, що надасть змогу народу і державі функціонувати самостійно та незалежно від інших держав і народів [17].

Міжнародне право повинне мати відповідні механізми для асекурації відновлення суверенних прав, які впливають з правосуб'єктності народу та нації. В результаті аналізу чинного законодавства України та інших країн, міжнародних документів відзначаємо наступні суверенні права народу, до основних яких належать:

- право законотворчості народ делегує парламенту, але визначати головні засади суспільного життя, структуру державного механізму та базові принципи його функціонування повинен він самостійно;
- право встановлювати та видозмінювати конституційний лад;
- право на законні форми протесту, що являється сучасною трансформацією права народу на повстання.

У значної чисельності країн дане право на повстання являється конституційно гарантованою можливістю громадян, однак в Україні дане право не зафіксоване. У відповідності до Конституції України, громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;

– право на володіння, користування і розпорядження національним багатством, до якого слід віднести землю, надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах власної території, економічний та науково-технічний потенціал народу;

– право змінювати територію власної держави. На відміну від інших суверенних прав народу, які він має право імплементувати безпосередньо в односторонньому порядку, видозмінювати державну територію можна лише за взаємною згодою усіх сусідніх держав, територія яких змінюється;

– право первинної легітиматії влади – формування складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яке здійснюється шляхом виборів [18, с. 11].

До найважливіших, визначальних прав нації необхідно віднести насамперед право нації на самовизначення та право на збереження і розвиток національної мови [5].

Посилаючись на конституційні норми можемо дійти висновку, що суверенітет держави випливає з народного суверенітету, оскільки народ є носієм і джерелом суверенітету в державі, саме волевиявлення народу породжує державну владу. Водночас народ являється гарантом державного суверенітету, через те, що будь-яке обмеження

незалежності держави чи верховенства влади означає порушення інтересів народу, а, отже, формує передумови для внутрішніх чи міжнародних конфліктів. З-за кондикції глобалізації розуміння суверенних прав народу набуває особливого значення у зв'язку з багатоманітністю впливів на державну владу – з погляду новітніх технологій, світових економічних процесів, політичних зрушень регіонального і загальносвітового характеру, змін у ідеологічному наповненні державної діяльності [19, с. 6; 20].

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження визначено, що сучасні підходи до розуміння суверенних прав народу за своєю юридичною сутністю визначаються, як права, які матеріалізуються як в базових (конституційних) правах, свободах і обов'язках громадян, із яких і складається народ, так і в правах держави та її органів. У зв'язку з тим, що державний суверенітет формує беззаперечну презумпцію повноти політичної правосуб'єктності держави, верховенства, неподільності та незалежності державної влади, то невичерпність суверенних прав притаманна лише суверенній державі.

На основі проведеного нами дослідження вважаємо суверенні права народу як один з первинних прав, котрими володіє суверен (народ), сфера реалізації котрих може бути обмеженою, однак лише в тому обсязі, які визначені Конституцією України. Подальших розвідок потребує дослідження правових засад та сутності суверенних прав народу й розмежування їх в міжнародному та національному праві, урахування якого може стати базою для зміни відповідного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корчака В. М. Правосуб'єктність українського народу як особливого суб'єкта конституційно-правових відносин. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2014. № 10. С. 118-124.
2. Неліна Н. В. До питання конституційної правосуб'єктності українського народу. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 180-184.
3. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. К.: Прецедент, 2009.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 1996.
5. Волошина Ю. В. Національний суверенітет: правові питання розуміння. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 99–102.
6. Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: монографія. Х.: Фактор, 2014. 216 с.
7. The Law Dictionary. Sovereign right. Definition & Legal Meaning. 2022. URL: <https://thelawdictionary.org/sovereign-right/>
8. UN. General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent sovereignty over natural resources". 1962. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent>
9. UN. Kofi A. Two concepts of sovereignty. 1999. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/articles/1999-09-18/two-concepts-sovereignty>
10. Foroohi M., Moradi M. Redefinition of Sovereignty in Modern International Law. *Open Journal of Political Science*, 2017, № 7, pp. 197-210. doi: 10.4236/ojps.2017.72016
11. World Population Review. Sovereign Nation 2022. 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/sovereign-nation>
12. Кузенко У. І. Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство: науковий фаховий журнал*. 2016. № 6. С. 14–19.
13. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнята резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24.10.1970. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569
14. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / [відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов]. К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 512 с.
15. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. К., 2001. 24 с.
16. Щербанюк О. В. Визначальна роль народного суверенітету для конституційного принципу народовладдя. Альманах права. Основоволожні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний журнал. Випуск 3. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. С. 425-430.
17. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави: монографія. Книга II. К.: Логос, 2013. 306 с.
18. Рудик П. А. Коментар до конституційних змін: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К., 2009.
19. Кубко Є. Б. Державний суверенітет як властивість державної влади. *Вісник Національної академії наук України*. 2011. № 6. С. 6–7.
20. Гаврильців М. Т., Лук'янова Г. Ю. Реалізація державного суверенітету та суверенних прав держави в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Випуск 4. С. 89-98.